ID 1344
C2
28-3-1991

2.110519145003

OUDEBILDTZIJL
gemeente Het Bildt

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

INGEVOLGE ARTIKEL 35 VAN DE MONUMENTENWET 1988

OUDEBILDTZIJL, gemeente Het Bildt

2.110519145004

Aanvulling op de toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Oudebildtzijl als beschermd dorpsgezicht.

Resultaat gevoerd overleg

Overeenkomstig het bepaalde in artikel 35 (voorheen 20) van de Monumentenwet zijn de gemeenteraad van Het Bildt, Gedeputeerde Staten van Friesland, de Rijksplanologische Commissie en de Raad voor het Cultuurbeheer gehoord over het voorstel Oudebildtzijl aan te wijzen als beschermd dorpsgezicht. De genoemde instanties hebben alle positief geadviseerd met betrekking tot de voorgenomen aanwijzing. In verband daarmee zijn in de begrenzing van het aangewezen dorpsgezicht en in de toelichtende tekst geen wijzigingen aangebracht ten opzichte van het oorspronkelijke voorstel.

Vooruitlopend op de aanwijzing van het beschermde dorpsgezicht heeft de gemeenteraad van Het Bildt op 22 januari 1987 het bestemmingsplan "Oudebildtzijl (beschermd dorpsgezicht)" vastgesteld. Blijkens het daarover gevoerde overleg biedt dit geldende plan in voldoende mate bescherming aan de historisch-ruimtelijke kwaliteiten waarop de aanwijzing als beschermd dorpsgezicht is gericht, met dien verstande dat daaraan nog een een aanlegvergunningsysteem voor sloop dient te worden toegevoegd. Inmiddels is echter, in artikel 37 van de Monumentenwet 1988, in een wettelijk vereiste sloopvergunning voorzien, zodat het geldende bestemmingsplan kan worden aangemerkt als een beschermend plan conform artikel 36, eerste lid, van de Monumentenwet 1988.

ERRATUM
In verband met de inwerkingtreding van de Monumentenwet 1988 per 1 januari 1989 dient in de plaats van "artikel 20 van de Monumentenwet" gelezen te worden: "artikel 35 van de Monumentenwet 1988". De verwijzing "artikel 37, lid 8 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening" dient vervangen te worden door "artikel 36, eerste lid, van de Monumentenwet 1988".

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

INGEVOLGE ARTIKEL 20 VAN DE MONUMENTENWET

2.110519145005

OUDEBILDTZIJL
gemeente Het Bildt

Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Oudebildtzijl als beschermd dorpsgezicht.

Het beschermde dorpsgezicht omvat het op bijgaande kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, tekeningnummer 233) door een stippellijn omgrensde gebied.

Publikatie van de **Rijksdienst voor de Monumentenzorg**.

Maart 1987.

Inleiding

Het beschermde dorpsgezicht betreft de kom van het dorp Oudebildtzijl, dat vroeger in bestuurlijk en kerkelijk opzicht deel uitmaakte van O.L.-Vrouweparochie en thans als gelijkwaardig dorp behoort tot de gemeente Het Bildt. Oudebildtzijl is gelegen in de voormalige Middelzee in Friesland op een afstand van circa veertien kilometer ten noordwesten van Leeuwarden nabij de Waddenkust.

Oudebildtzijl is ontstaan na 1500 op de plaats waar de dijk van een nieuw ingepolderd deel van de Middelzee werd doorkruist door een afwatering. In de 17de eeuw gaat de waterverbinding met zee als gevolg van opslibbing en een nieuwe bedijking verloren. Daarmee komt de ontwikkeling en uitgroei van het dorp tot staan. Pas in deze eeuw wordt de bebouwde oppervlakte aanzienlijk uitgebreid. Deze nieuwbouw ligt grotendeels naast de oude kern. Mede door deze scheiding is de historische structuur van het dorp zeer goed bewaard gebleven. Nog steeds vormen de Oude Bildtdijk en de haaks daarop gesitueerde Rijd de belangrijkste bebouwingsassen. De langs beide assen liggende bebouwing bestaat grotendeels uit eenvoudige kleine huizen met overeenkomstige stijlkenmerken en een overwegend 19de-eeuws karakter. Oudebildtzijl is in zijn structuur een goed voorbeeld van een oud zijldorp. De hoge kwaliteit van de historische structuur, de sterke samenhang in de bebouwing, de kenmerkende hoogteverschillen alsmede het plaatselijk optredende contrast tussen de beslotenheid van de bebouwde kern en de openheid van het buitengebied leidt tot een zodanige cultuurhistorische waarde dat aanwijzing van de dorpskom van Oudebildtzijl als beschermd dorpsgezicht gerechtvaardigd is.

Ontstaan en ontwikkeling

Het Bildt is ontstaan door een viertal bedijkingen in de monding van de voormalige Middelzee. In de achtste eeuw was de Middelzee gevormd door verwijding van de Boorneboezem. Zo ontstond een natuurlijke scheiding tussen het Oostergo en het Westergo. Rond het jaar 1000 wordt vanuit Westergo en in later instantie vanuit Oostergo een dijk langs de Middelzee aangelegd. In deze periode treedt verdere erosie op in de monding van de Middelzee. Het daarbij vrijkomende materiaal wordt meer landinwaarts gesedimenteerd. In de periode vóór 1300 worden grote delen van het aldus opgeslibde land ingepolderd. Kloosterorden spelen daarbij een belangrijke rol. Als laatste wordt in de tweede helft van de 13de eeuw de Beetgumer Hogedijk (de huidige Bildtdijk) en Stienserdijk aangelegd. Van het Middelzee-gebied ligt dan alleen het huidige Het Bildt nog buitendijks. In de 14de eeuw vindt in dit gebied verdere opslibbing plaats. De daarbij gevormde kwelders worden al spoedig vanuit het aangrenzende binnendijkse land door dorpen en kloosters als weidegebied gebruikt. Reeds omstreeks 1400 is het gebied, dat dan al de naam Het Bildt (het aangeslibde) draagt, zodanig opgeslibd dat het bedijkt zou kunnen worden. Friesland kent in deze periode echter grote politieke instabiliteit als gevolg van de aanhoudende onderlinge twisten tussen Schieringers en Vetkopers.

In de 15de eeuw ontbreken dan ook de bestuurlijke kracht en de middelen om grote waterstaatkundige werken uit te voeren. Door de vestiging van het Saksische gezag verandert de situatie. In 1498 verkrijgt Hertog Albrecht van Saksen de Bildtlanden in volle eigendom. In 1504 bezoekt zijn zoon en opvolger Hertog George het gebied en laat het opmeten ten behoeve van zijn bedijkingsplannen. Reeds begin 1505 sluiten de Regenten namens de hertog een overeenkomst met vier Hollandse edellieden ter bedijking van Het Bildt. In de overeenkomst wordt bepaald dat de edelen er zorg voor zullen dragen dat het Grote Bildt nog in hetzelfde jaar wordt bedijkt. Als bedijkers worden door de edelen vele honderden Hollandse arbeiders ingeschakeld. De nieuwe dijk, tegenwoordig Oude Bildtdijk geheten, komt in 1505 grotendeels gereed.

In het bestek voor de aanleg van de dijk was aangegeven dat de dijk ruim drie meter hoog moest worden. Aan de binnenzijde van de dijk diende een vaart te worden gegraven van drie meter breed en circa 80 centimeter diep. De daarbij vrijkomende grond werd gebruikt als dijkmateriaal. Ook de helling van de zijkanten van het dijklichaam was vastgelegd in het bestek.

Ook direct in 1505 voldoet de hertog aan zijn deel van het contract door de afwatering van het gebied te doen regelen middels het aanleggen van de nodige sluizen en vaarten. Er wordt slechts één sluis aangelegd en wel op de plek waar de grote oostelijke wadgeul, de Rijd, de dijk zou snijden. Deze geul vormde de lozing van de zijl in de Oude Leye.

De sluis wordt Nieuwe Zijl genoemd. 'Zijl' is het Noord-Nederlandse synoniem voor uitwateringssluis. De overige afwateringsvaarten werden op de Rijd aangesloten.

Direct wordt ook de verdere inrichting van het gebied ter hand genomen. Ook daarbij wordt gebruik gemaakt van Hollandse mankracht, ervaring en gewoonte. Dit resulteert in een overwegend rechthoekig patroon van wegen, vaarten en kavelgrenzen. Langs de oost-west georiënteerde hoofdweg, de Middelweg, worden drie nederzettingen gesticht die elk afzonderlijk een parochie vormen. Aanvankelijk heten de dorpen Wijngaarden, Altoena en

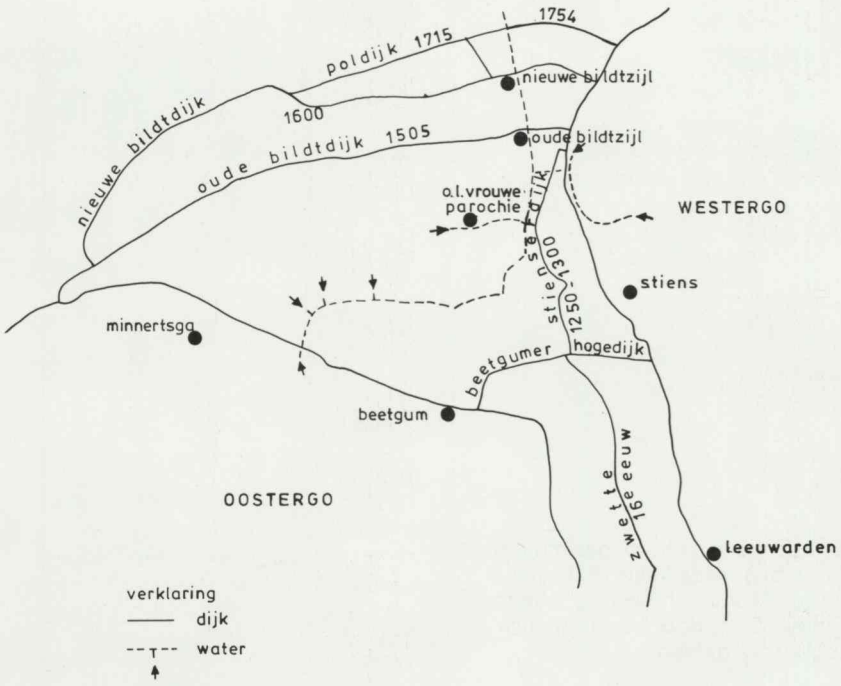

OVERZICHT VAN DE BEDIJKING VAN HET BILDT

Kijfhoek; later respectievelijk St. Jacobi-, St. Anna- en O.L. Vrouweparochie.

Naast deze dorpen ontstaat al spoedig een vierde nederzetting nabij de nieuwe zijl. Reeds in het jaar van de bedijking is er sprake van de bouw van een huis aan het water bij de sluis. Het huis wordt gebouwd op kosten van de Hertog en heeft waarschijnlijk onderdak geboden aan diens vertegenwoordiger. Vanwege de gunstige ligging trekt de nieuwe zijl spoedig handels- en daaruit voortvloeiende activiteiten naar zich toe. Er ontwikkelt zich een kleine overslaghaven met import van onder andere wijn, bier en lakense stoffen en export van in Het Bildt geproduceerde boter. In 1525 wordt de bouw van een (nieuw) 'exchyshuis' vermeld waar tollen en licenten betaald moeten worden. De bouw vindt plaats in opdracht van Keizer Karel V, die in 1515 het eigendom van Het Bildt heeft verkregen. Ter plekke van het exchyshuis had de keizer drie morgen grond (circa 2,7 hectare) buiten de gewone verpachting aan boeren gehouden. Deze drie morgen grond omvat in ieder geval de Keuning- en de Leysterstreek.

In de Keuningstreek, dat is het gebied tussen de dijk, de Rijd en de dijkvaart, verrijzen naast het exchyshuis nog meer huizen. In 1528 is er al een herberg. In 1560 wordt het exchyshuis vervangen door een nieuw; dit gebouw, bekend als 'Koningshuis', zal tot 1934 blijven staan. In 1560 is het aantal nabijgelegen huisjes gestegen tot elf. Daarmee is de Keuningstreek praktisch volgebouwd. Ook aan de andere zijde van de Rijd, in de Leysterstreek, ontstaat waarschijnlijk al in deze periode een vrijwel aaneengesloten bebouwing. Het gebied buiten de keizerlijke drie morgen land is direct als landbouwgrond in gebruik genomen. Deels is het gebied daartoe door de keizer verpacht; deels komt het gebied in beheer en eigendom van derden. Zo heeft het klooster Mariëngaarde met succes de rechten van het gebied ten oosten van de Rijd, het Monnikebildt, opgeëist. Aan beide zijden van de keizerlijke grond wordt al spoedig in de nabijheid van de dijk een boerderij gebouwd.

In 1570 wordt Het Bildt getroffen door de Allerheiligenvloed. De lokale schoolmeester Jan Jansz krijgt naar aanleiding daarvan de opdracht een kaart te tekenen van Het Bildt. De op de kaart afgebeelde Bildtdijk vertoont een groot aantal doorbraken. De kaart is de oudste gedetailleerde kaart van het gebied; elke afzonderlijke boerderij staat erop ingetekend. Op de kaart is in het noordoosten Oudebildtzijl, dan nog Nieuwe Zijl geheten, weergegeven. De bebouwing van Oudebildtzijl is wat betreft aantal en situering slechts globaal ingetekend. Zoals te verwachten zijn op de kaart enige huisjes aangegeven in de Keuningstreek en in de Leysterstreek. De configuratie van de huisjes is waarschijnlijk willekeurig. Opmerkelijk is dat ten noorden van de zeedijk langs de dijk ook enige (vissers?-) huisjes staan aangegeven. Op de kaart van Jan Jansz zijn bij de zeemonding van de Rijd naast enkele grotere (oorlogs)schepen ook een aantal kleinere schepen ingetekend. Hiermee worden waarschijnlijk bootjes aangeduid van in Oudebildtzijl woonachtige vissers, die in de wadgeulen hun fuiken uitzetten.

Ten slotte toont de kaart dat het buitendijkse wad niet slechts aanzienlijk in omvang, maar ook reeds verkaveld is. Reeds in 1540 is er sprake van opbrengsten van het 'buyten Bildt'. In principe is deze aanwas geschikt om ingepolderd te worden. Ook nu duurt het als gevolg van politieke instabiliteit lange tijd aleer het gebied werkelijk ingepolderd wordt. Door de bedijking van de aanwas in 1600 wordt Het Nieuwe Bildt gevormd. In de Nieuwe Bildtdijk komt weer een sluis in de geul vanaf de oude sluis. Aldus ontstaat de Nieuwe Bildtzijl; ook hier ontwikkelt zich een, zij het kleine, nederzetting. De vaart tussen de oude en de nieuwe zijl is de huidige Kadijkstervaart. Aan de westzijde van de vaart komt een weg, de Rijdweg. Ook bij deze inpoldering is door het klooster Mariëngaarde met succes het gebied ten oosten van de vaart geclaimd; dit gebied is het Nieuw-Monnikebildt.

In het eerste kwart van de 17de eeuw lijkt Oudebildtzijl nog weinig te lijden te hebben door de meer landinwaarts gelegen positie.

In 1607 krijgt de plaats bijvoorbeeld het recht een jaarmarkt in te stellen. In zijn bekende 'Chronique' uit 1622 spreekt Winsemius over Oudebildtzijl als een 'treffelijcke buyrte ..., van waer goede invaert in Zee, ende de naestleggenden Eylanden is. Daer worden goede Visschernijen van Kabeljou, Schelvisch, Haring, etc. omtrent gevonden, mitsgaders vangst van Schil en Mossel.' In de loop van de 17de eeuw krijgt men in toenemende mate te kampen met dichtslibbing van de wadgeul en de Kadijkstervaart.De bereikbaarheid van Oudebildtzijl gaat daardoor snel achteruit. In 1638 worden plannen ontvouwen voor het slatten (uitbaggeren) van de vaart. Tot uitvoering van de plannen komt het echter niet. Integendeel, in 1654 besluit men de Nieuwe Bildtzijl te dempen, hetgeen het volgende jaar ook daadwerkelijk geschiedt. Daarmee komt een einde aan de verbinding van Oudebildtzijl met zee. Met de koophandel overzee is het dan definitief gedaan. De bevolking van Oudebildtzijl moet dan zijn bestaan vinden als visser of als landarbeider.

Na de nieuwe bedijking in 1600 vindt er (uitbreiding van de) bebouwing plaats langs de noordhelling van de dijk. Hier verrijzen ten westen van de oude zijl tegen de dijk gebouwde landarbeidershuisjes. In 1636 komt hier ook de eerste kerk van het dorp, het zogenaamde Vermaanhuis van de doopsgezinde gemeente. Het Nieuw-Monnikebildt is volgens een kaart van Schotanus uit 1664 nog onbebouwd. Op de grietenijkaart van Schotanus uit 1718 is ook de noordhelling van de Oude Monnikebildtdijk ten oosten van de sluis met enkele huizen bebouwd. Langs de Rijdweg verrijzen in deze periode een paar huizen. Hier wordt onder meer een school gebouwd.

Door het wegvallen van de functie van Oudebildtzijl als verbindingscentrum met zee is het dorp in een meer perifere positie binnen Het Bildt komen te liggen.

In de 18de en de eerste helft van de 19de eeuw treden er geen wezenlijke veranderingen op in de structuur of in de aard en omvang van de bebouwing. In deze periode is Oudebildtzijl nog slechts een lokaal verzorgend centrum. Op de kaart van Thys Taconis uit circa 1737 is de bebouwing nauwgezet aangegeven. De totale dorpskern omvat een kleine honderd woningen: veertig aan de Keuning- en Leysterstreek, vijf langs de Rijdweg, dertien aan de zuidkant van de Oude Bildtdijk, drieëntwintig op de noordkant van de Oude Bildtdijk en elf op de noordkant van de Monnikebildtdijk. Ten oosten van de Leysterstreek en ten zuiden van de Keuningstreek zijn een drietal boerderijen weergegeven.

De bebouwingsdichtheid verschilt nauwelijks met de huidige dichtheid. Opvallend is wel de hogere bebouwingsdichtheid ten zuiden van de Oude Bildtdijkstervaart.

In de 'Tegenwoordige Staat van Friesland' uit 1786 wordt over Oudebildtzijl geschreven dat 'hier tegenwoordig, behalven eenige Handwerkslieden, bijna geene bewooners dan Boerrenarbeiders en Visschers gevonden worden'.

Ook in de eerste helft van de 19de eeuw blijft de structuur van de nederzetting praktisch onveranderd. Het kadastrale minuutplan van omstreeks 1830 toont geen nieuwe bouwlocaties.

In 1812 wordt met steun van de gemeente Het Bildt aan de Kadijksterweg een nieuwe school gebouwd. In 1898 wordt een nieuw gebouw betrokken ten zuiden van de Bildtdijk aan de rand van het dorp. Het gebouw aan de Kadijkstervaart wordt bestemd voor een kleuterschool en

2.110519145006

brandspuithuis. In 1886 is er inmiddels een tweede, christelijke school opgericht. In 1913 verhuist deze school naar de Monnikebildtdijk. Als gevolg van samenvoeging van parochies kreeg de kerk aan de Schuilingstraat een steeds groter verzorgingsgebied. Daardoor was het mogelijk dat de kerk in 1806 een nieuwe vermaning en pastorie bouwde. Ook daarna werd de kerk enkele malen vergroot. In 1909 werd de kerk voorzien van de Julianatoren. De hervormde gemeenschap van het dorp bouwde in 1905 een nieuw lokaal aan de Leysterstreek. In 1904 wordt ook nog een gereformeerde gemeente gesticht. In het jaar daarop wordt reeds een eigen kerk ingewijd. In 1927 wordt op dezelfde plaats aan de Van Albadaweg een nieuwe kerk gebouwd.

Begin 19de eeuw zijn de wegen in Het Bildt voor het overgrote deel nog onverhard. Transport vindt zoveel als mogelijk te water plaats. In de 19de eeuw worden de verbindingen over land aanzienlijk verbeterd. De weg door Oudebildtzijl wordt in 1845 bestraat. Tussen 1850 en 1860 heeft de begrinting plaats van de weg van Hallum, naar Oudebildtzijl en verder naar St. Jacobiparochie. In de jaren 1858/60 worden ook de andere straten in het dorp verbeterd. In 1868 wordt de weg langs de Kadijkstervaart, na eerst opgehoogd te zijn, verhard. De verbetering van de rijwegen neemt niet weg dat veel vervoer via het water blijft geschieden. Rond de eeuwwisseling kent Oudebildtzijl nog een beurtveer op Leeuwarden.

De Napoleontische tijd luidt een periode in waarin de landbouw in Het Bildt zeer goed rendeert. Dit rendement betekent een stimulans voor een hernieuwde groei van Oudebildtzijl. Als eerste voorbeeld hiervan kan gelden de droogoven voor cichorei in het begin van de 19de eeuw. Verder wordt in 1857 een grote korenmolen gebouwd die tot 1927, als hij door brand wordt verwoest, dienst zal blijven doen. In 1893 verrijst aan de Van Albadaweg een zuivelfabriek; in 1934 wordt de fabriek gesloten. Tegenwoordig wordt het gebouw gebruikt door een aardappelsorteerbedrijf. Van belang is ook de steenbakkerij die in 1876 wordt gevestigd tussen de Oude Rijd en het Roodpad. De oude dorpskern biedt geen plaats voor deze nieuwe bedrijvigheid. Ook de uit deze bedrijvigheid voortkomende groei van de bevolking kan niet meer in de bestaande bebouwing gehuisvest worden.

In het laatste kwart van de vorige eeuw wordt uitbreiding vooral gevonden langs de Van Albadaweg en in mindere mate langs de noordkant van de Monnikebildtdijk. De Van Albadaweg biedt plaats aan de hervormde en de vrije-evangelische kerk, aan de zuivelfabriek en aan enkele woonhuizen.

Vanouds was het gebied ten oosten van de Oude Rijd en de Kadijkstervaart, met uitzondering van de Leysterstreek, vrijwel onbebouwd gebleven. In de eerste helft van deze eeuw worden hier een aantal uitbreidingen gerealiseerd. Ten zuiden van de Monnikebildtdijk komt de nieuwe christelijke school; verder worden hier dicht aan de dijkvoet en deels haaks erop gericht ongeveer 25 (arbeiders-) woningen gebouwd. Een grotere uitbreiding vormt de bebouwing van de oostzijde van de Kadijkstervaart. Met de aanleg van een nieuwe weg wordt ook het achterliggende gebied ontsloten. Na 1950 vindt in dit gebied verdere nieuwbouw plaats. Dan vindt ook ontsluiting plaats van het gebied achter de Van Albadaweg ten behoeve van woningbouw.

Huidig ruimtelijk karakter

In de huidige nederzettingsstructuur is de historische ontwikkeling van het zijldorp duidelijk herkenbaar gebleven. Nog steeds wordt de hoofdstructuur van het dorp gevormd door de dijk met de erop gelegen weg en de haaks daarop georiënteerde waterloop. Beiden vormen ook de assen waarlangs de dorpsbebouwing is gesitueerd.

De belangrijkste verbindingsroute door en bebouwingsas van het dorp wordt gevormd door de op de dijk liggende Ds. Schuilingstraat-Monnikebildtdijk. De entree van het dorp aan de westzijde wordt gevormd door het begin van de vrijwel aaneengesloten bebouwing op de dijk en het forse gebouw van de lagere school ten zuiden van de dijk. De rijweg versmalt zich enigszins bij het binnenkomen van het dorp. Aan de oostzijde van het dorp is de entree minder duidelijk als gevolg van de 20ste-eeuwse nieuwbouw aan de dijkvoet en het doorlopen van de dijkbebouwing. Hier wordt de toegang vooral gevormd door een knik in het dijktracé. Centraal punt in de nederzettingsstructuur wordt als vanzelf gevormd door de voormalige zijl, waar dijk en waterloop elkaar kruisen. De centrale positie uit zich in een iets hogere bebouwing op de dijk nabij de sluis. De omgeving van de sluis met aansluitend de open ruimte van de Keuningstreek, vormt de centrale ruimte binnen de bebouwing.

Het karakter van de westelijke dijkweg, de Ds. Schuilingstraat, wordt gevormd door de hoge dijk, aan de noordzijde visueel begrensd door een aaneengesloten bebouwingswand, aan de zuidzijde veel meer open als gevolg van de veel lager gelegen, niet aaneengesloten bebouwing, die deels een agrarische bestemming heeft behouden. De Monnikebildtdijk, ten oosten van de zijl, toont in principe eenzelfde beeld, zij het minder geprononceerd.

De vrijwel aaneengesloten bebouwing aan de noordzijde van de dijk vormt een visuele scheiding tussen de historische bebouwing en de achter de Ds. Schuilingstraat-Monnikebildtdijk liggende 20ste-eeuwse uitbreidingen.

De historische gerichtheid op het water van de Keuning- en de Leysterstreek is vooral aan de Leysterstreek nog goed waarneembaar door de dicht bij het water liggende aaneengesloten bebouwing.

Nadere typering te beschermen waarden

De dorpskern weerspiegelt in zijn huidige opbouw nog zeer sterk de structuur van het zijldorp zoals die in de 17de eeuw reeds tot stand is gekomen. Deze structuur vormt in zijn geheel en in zijn delen dan ook het belangrijkste aspect van de te beschermen waarden. Van belang zijn bovendien de hoogteverschillen en de ruimtelijke overgangen (open–gesloten), die bijdragen aan de herkenbaarheid van de historische structuur. De dorpsbebouwing bestaat grotendeels uit kleine, sobere huisjes zonder ornamenten. Praktisch alle panden bestaan uit één bouwlaag, veelal met een zadeldak, donkerblauwe dakpannen en een dakkapel. Verspreid komen daken voor met rode dakpannen. Hoewel hier en daar huizen met een topgevel voorkomen, worden de straatwanden vrijwel uitsluitend door dakvlakken bekroond. De bebouwing wordt gekenmerkt door een verticale gerichtheid van de gevelopeningen. Veel huizen zijn oorspronkelijk opgetrokken uit gele friese baksteen. Een groot deel van de straatgevels is echter deze eeuw in rode baksteen vernieuwd. Typerend is ten slotte dat de meeste panden los van elkaar zijn gebouwd, hetgeen tot uiting komt in de vele kleine verspringingen van de rooilijn.

Een centrale positie in het dorp wordt nog steeds ingenomen door de directe omgeving van de oude zijl. Hier komen de belangrijkste wegen van het dorp samen. Op de hoeken van de kruising staat ook de wat grotere bebouwing. Indicatief voor de centrale ligging zijn de aanwezigheid van het enige café en een slagerij annex supermarkt. Vanaf de brug is een groot deel van het dorp te overzien. Daarbij valt de vrij grote profielbreedte van de Leyster- en Keuningstreek op waardoor, mede samenhangend met de verhoogde ligging van de dijk, in zuidelijke

richting uitzicht bestaat over het open buitengebied. De voormalige sluiskolk zelf is opgebouwd uit gele friese steen. Ten noorden van de sluiskolk wordt de walkant gevormd door een grastalud. Langs de Leysterstreek gaat de kolkmuur over in een gemetselde kademuur, die tot aan het einde van de bebouwing doorloopt. Aan de zijde van de Keuningstreek gaat de stenen walkant vrij snel over in een houten oeverbeschoeiing.

In de directe omgeving van de sluiskolk vertoont de bestrating aanzienlijke hoogteverschillen. Vanaf de dijk daalt de weg van de Leysterstreek en van de Keuningstreek binnen korte afstand enkele meters. Het dijktalud sluit direct op deze weg aan. Ten behoeve van voetgangers is zowel in de Keuning- als in de Leysterstreek op deze plaats in de bestrating een trap aangelegd.

De huizenrij aan de noordzijde van de Ds. Schuilingstraat vormt in zijn totaliteit een vrijwel aaneengesloten, gebogen bebouwingswand. Over het algemeen liggen de huizen hier direct aan de verharding. Op enkele plaatsen verspringt de rooilijn met meer dan een meter, waardoor een wisselend beeld is ontstaan. Een storende teruglegging van de rooilijn heeft plaats bij de nieuwbouw van een bank, waarbij een duidelijke onderbreking in de bebouwingswand is ontstaan. Opmerkelijk is dat de doopsgezinde kerk is opgenomen in de gevelwand. Dit hangt samen met de beperkte bouwruimte op het dijklichaam en met de van oorsprong simpele opzet van de kerk, waarbij men niet de behoefte had de kerk door zijn ligging extra te accentueren. Ook na de in deze eeuw uitgevoerde vergrotingen past de kerk qua maatvoering en detaillering in de bebouwing. De bebouwing op de dijk is grotendeels 19de-eeuws van karakter.

De huizen, zowel de woonhuizen als de paar aanwezige bedrijfspanden, zijn in schaal en uitvoering weinig verschillend. Door verschillen in detaillering van de huizen vertoont de totale bebouwing een homogeen, maar toch afwisselend beeld.

Beeldbepalende kenmerken van het dwarsprofiel van de Ds. Schuilingstraat zijn echter vooral de hoogteverschillen en de contrasten in open-/geslotenheid. Een belangrijke verticale dimensie wordt toegevoegd door de dijk zelf; ruimtelijk begrensd door de op de dijk gebouwde huizen en de bomenrij aan de overzijde. Deze rij bomen met daartussen een lage heg vormt een belangrijke ruimtelijke geleding ten opzichte van het lager gelegen gebied. De dijk grenst middels een steil talud direct aan de dijkvaart. De vrijstaande huizen ten zuiden van de dijk liggen op zeer wisselende afstand van de dijk en vormen een kenmerkende open bebouwingsstructuur met veel groen, waarin een boerderij en de school de meest markante elementen zijn. Dichterbij de sluis, waar de dijkvaart naar het zuiden afbuigt, grenst de achterbebouwing van de Keuningstreek aan de dijkvoet, waaruit de vroegere primaire oriëntatie op het water afleesbaar is. Hier vormen vooral de houten opslagloods en het opslagterrein van bouwmateriaal verstoringen van de visuele kwaliteiten.

Vanaf de dijk gezien is er in zuidelijke richting een belangrijk visueel contact met het open landschap. Het dwarsprofiel vertegenwoordigt voor het gehele dorp een hoge ruimtelijke en visuele kwaliteit.

Qua structuur en bebouwing is de Monnikebildtdijk in grote lijnen gelijk aan de Ds. Schuilingstraat. Belangrijkste verschil is vooral de andere profilering van de zuidzijde van de dijk, waar de dijkvaart ontbreekt. Dit heeft ertoe geleid dat het talud van de dijk veel flauwer is en de hoogte van de dijk veel minder wordt geaccentueerd. Bovendien is er langs de dijkvoet een toegangsweg aangelegd voor de aldaar gesitueerde bebouwing. De bebouwing bestaat over het algemeen uit kleine huizen. Opmerkelijk is de bebouwing van enkele achtererven teneinde binnen de bestaande dorpsruimte te kunnen voldoen aan de toenemende behoefte aan woonruimte in de 19de eeuw.

De grootste gebouwen aan de Monnikebildtdijk worden gevormd door twee boerderijen aan de zuidzijde van de dijk en door het twee bouwlagen hoge café op de hoek bij de sluis. De dijkbebouwing bestaat voor het overige uit eenvoudige, kleine woningen, in een overwegend 19de-eeuwse uitmonstering. De primaire oriëntatie op het water van de dorpsbebouwing uit zich in het doorlopen van de bebouwing aan de Leysterstreek tot aan de voet van de dijk. Gerekend vanaf de sluis heeft het bebouwingsbeeld aan de zuidkant daardoor eerst een zijkantkarakter en vervolgens een achterkantkarakter, met zicht op de achtererven van de Leysterstreek.

Vanaf de dijk zijn de achtererven van de noordelijke dijkbebouwing niet zichtbaar. De erven aan de Ds. Schuilingstraat zijn aan de achterzijde wel bereikbaar over een langs het afwateringsslootje gelegen pad.

Aan de andere zijde van het pad sluit direct de nieuwe uitleg van het dorp aan. Daardoor zijn de achtererven hier een belangrijke binnenruimte geworden. De erven maken deel uit van het oude dijklichaam en zijn daardoor glooiend. Hier is een goed uitzicht op de aan de dijk staande huizen, die hier ten gevolge van het hoogteverschil een extra verdieping hebben. De achterzijde van de huizen toont een wisselende bebouwingsdiepte, waarbij een groot aantal achtergevels nog duidelijk een historisch karakter bezitten. Van belang is de openheid van dit achtergebied, waardoor de beschreven beeldkwaliteit vanaf het ontsluitingspad goed waarneembaar is.

De Leysterstreek en Keuningstreek kunnen in hoge mate worden beschouwd als een twee-eenheid. De bebouwing van beide vormt te zamen de begrenzing van de vroegere havenruimte. Samen vormen ze ook de oudste aanleg van het dorp. Nadat het wegverkeer over de dijk sinds de vorige eeuw steeds belangrijker is geworden, zijn Keuning- en Leysterstreek perifeer komen te liggen. Vanouds vormden de huizen aan de Leysterstreek en Keuningstreek een gesloten bebouwingswand, aangevuld door de visuele afscherming van de zijl en dijk. Slechts in het zuiden werd deze beslotenheid opgeheven door de Oude Rijd en het daarlangs lopende pad. Aldus vormde het gehele gebied een binnenruimte met het zwaartepunt op de pleinachtige oever van de Keuningstreek. Vooral aan deze zijde is dit historische beeld echter verzwakt. Een eerste aantasting is veroorzaakt door de afbraak in de jaren zestig van twee boerderijen die de zuidelijke begrenzing van het gebied vormden. Daardoor is aan deze zijde een veel grotere openheid ontstaan. Deze openheid wordt enigszins opgevangen door de vrij recente boombeplanting aan de

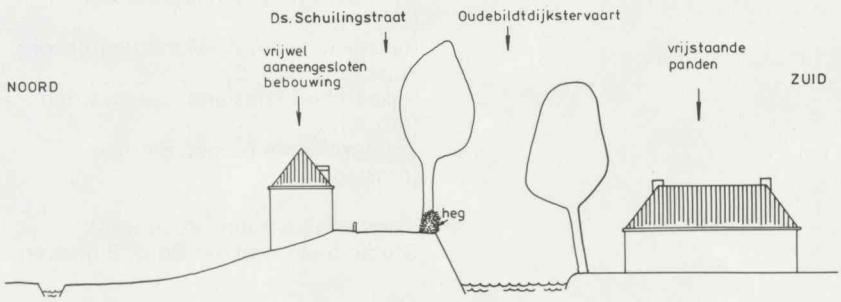

GESCHEMATISEERD DWARSPROFIEL OVER DE OUDE BILDTDIJK

2.1105191145007

zuidzijde van de Keuningstreek. Ook de vanouds gebogen, aaneengesloten gevelwand van de Keuningstreek is verbrokkeld. Een aantal na 1945 gebouwde huizen is enkele meters van de weg af geplaatst en voorzien van een voortuin, waardoor de samenhang in de oorspronkelijk aaneengebouwde straatwand is verzwakt.

De pleinachtige ruimte van de Keuningstreek is door de recente inrichting als plantsoen en parkeerruimte meer losgekoppeld van de kade van de Oude Rijd.

Aan de Leysterstreek is de historische opbouw beter bewaard gebleven. De huizen vormen hier nog steeds een nagenoeg aaneengesloten bebouwingswand. De weg is hier direct aan het water gelegen en wordt daarvan gescheiden door een kademuur. Tussen de weg en de licht verspringende rooilijn van de huizen ligt slechts een smalle stoepenstrook. De aard van de panden past binnen het al eerder beschreven algemene beeld. Ook hier zijn enkele nabij de sluis gelegen huizen van wat groter formaat. Meest opvallend is hier het op de hoek gesitueerde pand. Het forse woondeel is van recenter datum dan de achtergelegen sterk verwaarloosde schuur. Een markant element vormen de voor het woonhuis geplaatste leibomen.

De hoek van de Ds. Schuilingstraat en de Van Albadaweg wordt gevormd door een vrij fors gebouw waarin een zelfbediening is gehuisvest. Van belang is dat hier wel naar beide zijden toe een aaneengesloten bebouwing aanwezig is, dit in tegenstelling tot de situatie bij het tegenoverliggende café. Langs de Van Albadaweg is in deze eeuw een langgerekt lint van bebouwing ontstaan. Slechts het direct nabij de sluis gelegen deel vertoont een herkenbare structurele samenhang met de historische dorpskom. Deze bebouwing begrenst de zijkant van de op de dijk gelegen percelen en vormt een aaneengesloten bebouwingswand. In vergelijking met de dorpsbebouwing zijn de gebouwen hier vrij fors. Dit hangt samen met het gebruik van deze gebouwen voor andere dan alleen woonfuncties. Het meest duidelijke voorbeeld is de bewaarschool, die de bebouwingswand aan de noordzijde afsluit.

Omgrenzing

Het beschermde dorpsgezicht omvat het gedeelte van de nederzetting Oudebildtzijl waarvan het historische karakter in structuur en, in mindere mate, in bebouwing grotendeels behouden en herkenbaar is. Door de hoge mate van ruimtelijke scheiding van historische en recente bebouwing levert het vaststellen van de grens nauwelijks problemen op. Bij exacte bepaling van de ligging van de grens is zoveel mogelijk aansluiting gezocht bij visueel herkenbare grenzen, met name perceelsgrenzen.

Ten noorden van de Ds. Schuilingstraat valt de grens samen met de achter de bebouwing gelegen sloot, die de achtergrens van de percelen vormt. Naar het oosten toe loopt de grens door tot over de Kadijkstervaart. Daar volgt de grens de oostelijke oever om door te lopen langs de noordgrens van de op de Monnikebildtdijk gelegen bebouwing. Aan de oostzijde is een logische grens die tussen de historische (deels agrarische) en recente bebouwing. De christelijke lagere school uit 1918 en de bebouwing ten oosten daarvan vallen buiten het beschermde gebied. Als zuidgrens is aangehouden de grens van de historische bebouwing van de Leysterstreek, Keuningstreek en zuidelijk van de Ds. Schuilingstraat. De westgrens wordt gevormd door de grens van de dorpsbebouwing. De begrenzing van het beschermde dorpsgezicht is weergegeven op de bijgevoegde kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, nummer 233).

Rechtsgevolg aanwijzing

Ter effectuering van de bescherming van het aangewezen dorpsgezicht moet ingevolge artikel 37, lid 8 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening een bestemmingsplan worden ontwikkeld. De toelichting op de aanwijzing als beschermd dorpsgezicht kan daarbij voor het beschermingsbelang als uitgangspunt dienen. Doel van de aanwijzing is, de karakteristieke met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de verdere ontwikkelingen binnen het gebied. Dat behoeft veranderingen niet uit te sluiten maar kan basis zijn voor een ruimtelijke ontwikkeling die recht doet aan de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruik maakt en daarop voortbouwt.

Geraadpleegde literatuur:

Algra, A.
De historie gaat door het eigen dorp. dl. 6. Leeuwarden, 1960.

Hedendaagse Historie of Tegenwoordige staat van Friesland. dl. 2. Amsterdam etc. 1786.

Rienks, K.A. en Walther, G.L.
Binnendiken en slieperdiken yn Fryslan. 2 dln. Leeuwarden, 1954. (herdr. 1984).

Sannes, H.
Geschiedenis van Het Bildt. 3 dln. Franeker, 1951–1956. (herdr. 1968).

Verkoopprijs f 10,–.
Deze publikatie is schriftelijk of telefonisch te bestellen bij het Distributiecentrum DOP
Postbus 20014
2500 EA 's-Gravenhage.
Telefoon: 070-78 98 80.
Onder vermelding van bestelnummer of ISBN 90 346 1133 7.

Colofon:

Uitgave van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist.

Historisch-geografisch en stedebouwkundig onderzoek:
Drs. A.L. Vernooij, Amsterdam.

Foto's:
Algemeen Rijksarchief, 's-Gravenhage (afb. 1);
Dienst van het Kadaster en de Openbare Registers, Apeldoorn (afb. 4);
Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist (afb. 3, 5, 6);
Rijksarchief Friesland, Leeuwarden (afb. 2);
Topografische Dienst, Emmen (omslag).

Kaart en illustraties in de tekst:
Studio Ineke van der Burg, Bilthoven.

Druk:
Staatsdrukkerij, 's-Gravenhage.

Fotobijlage

2.110519145008

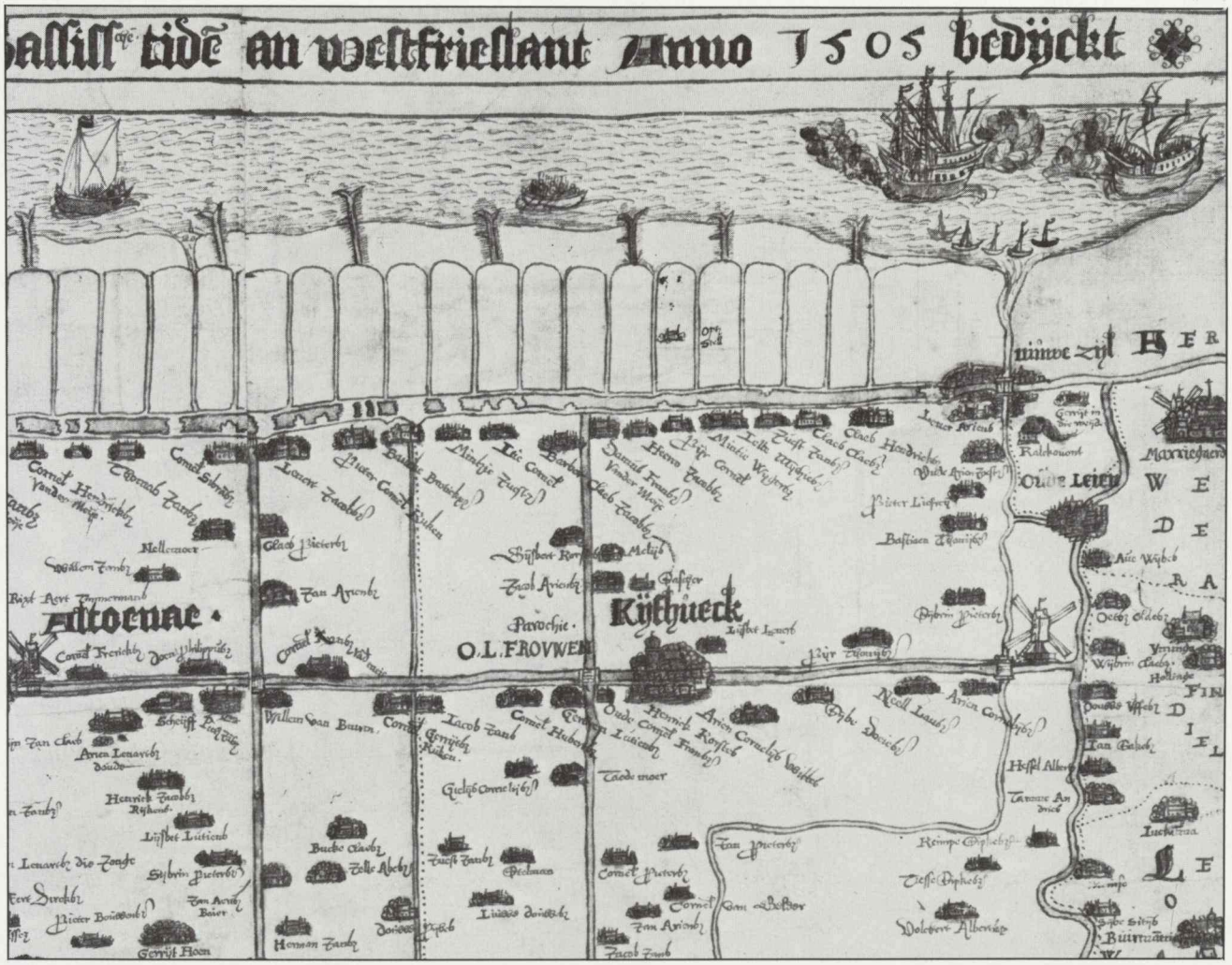

Afb. 1. Jan Jansz Koster, Corte Bescrivinghe vander Coninck: Maies. tt Billanden .... Anno 1505 eerst an West Vrieslant bedijckt ..., ca. 1570, fragment.

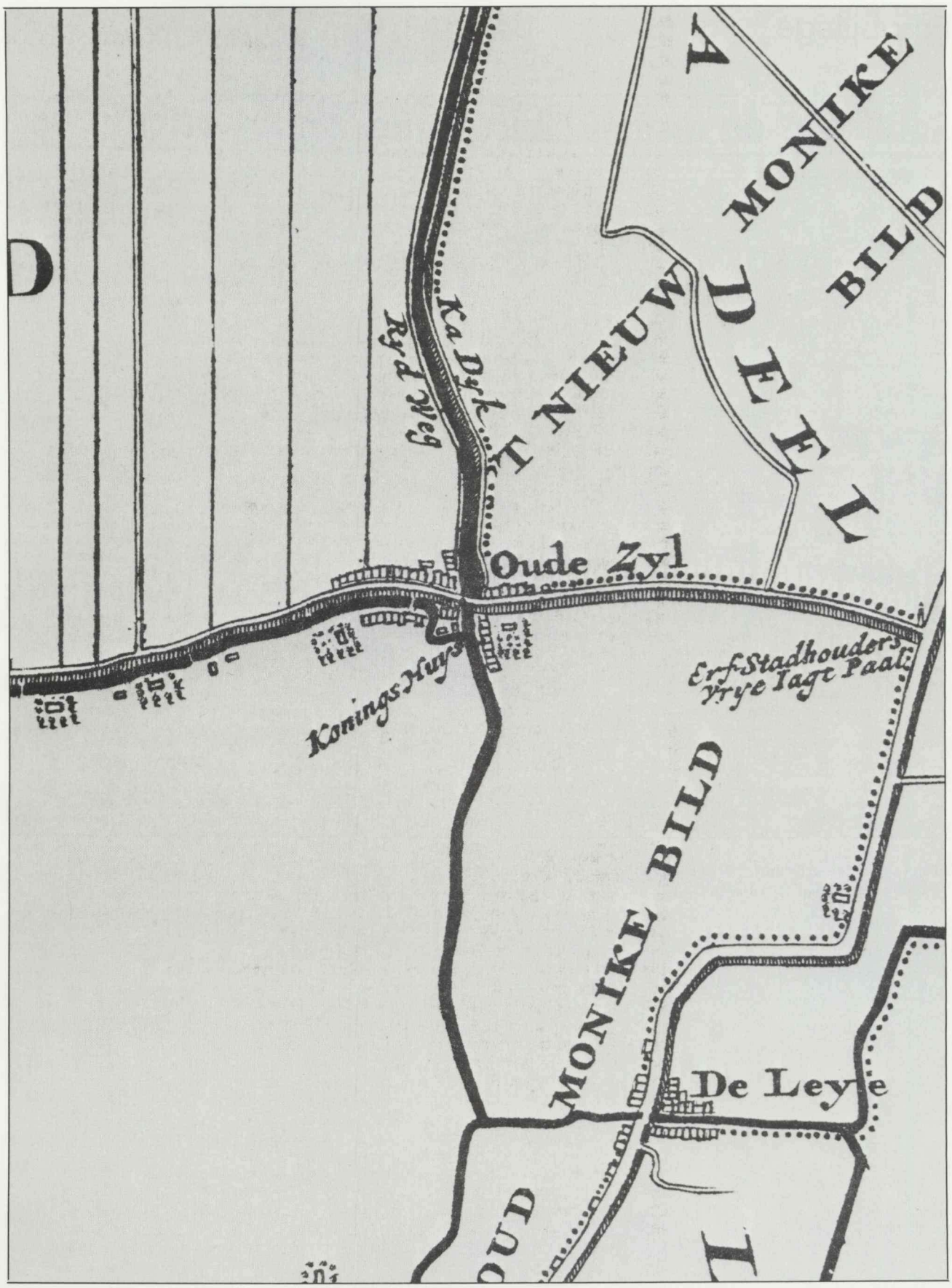

Afb. 2. B. Schotanus à Sterringa, Uitbeelding der Heerlijkheit Friesland, 1970 (Facsimile herdruk van 1718), grietenij Het Bildt, fragment.

2.11051914500 9

Afb. 3. Thys Taconis, Het Oud-Bilt, 1736, fragment.

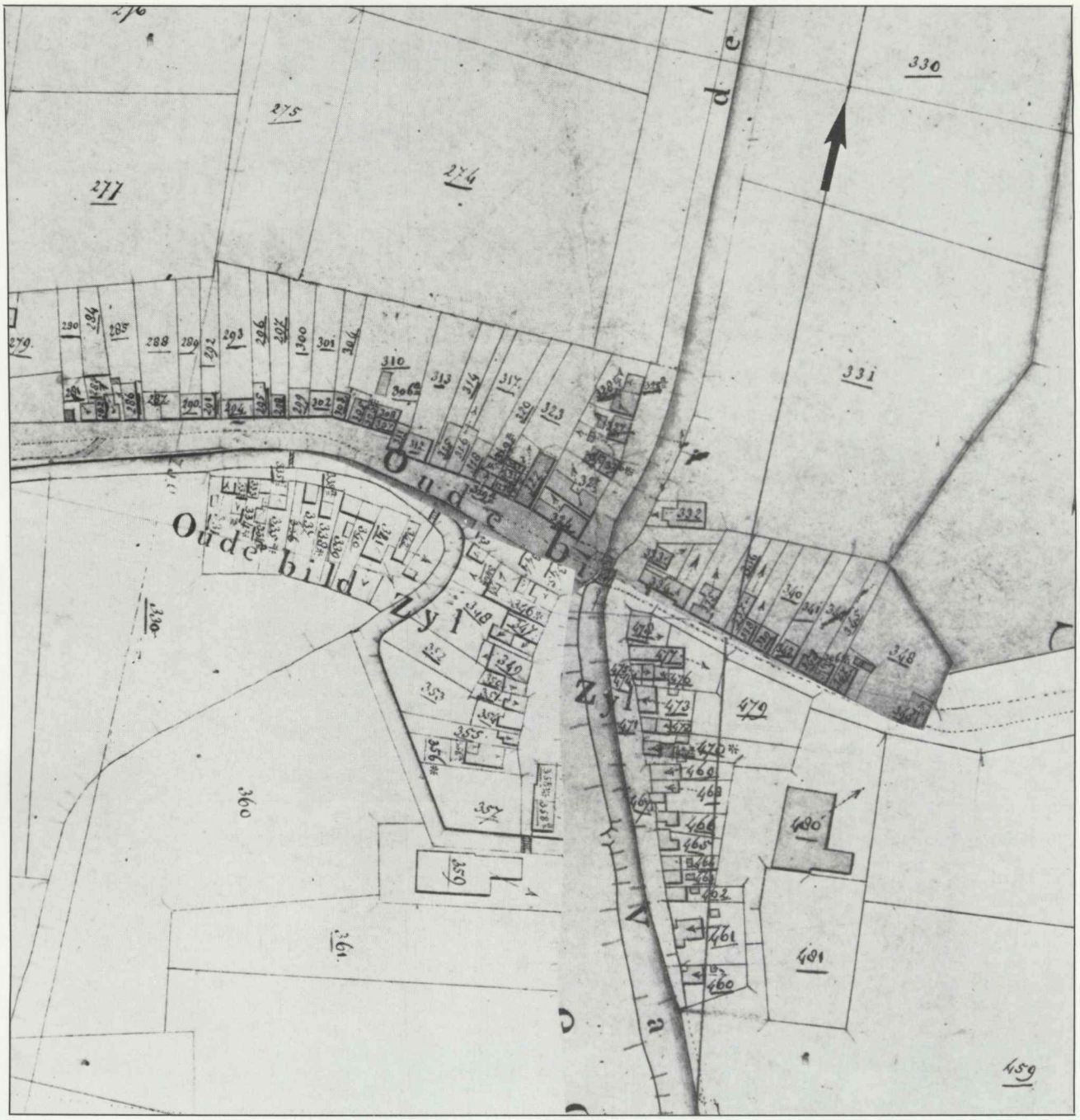

Afb. 4. Kadastraal Minuutplan gemeente 't Bildt, 1821, fragment.

2.110519145010

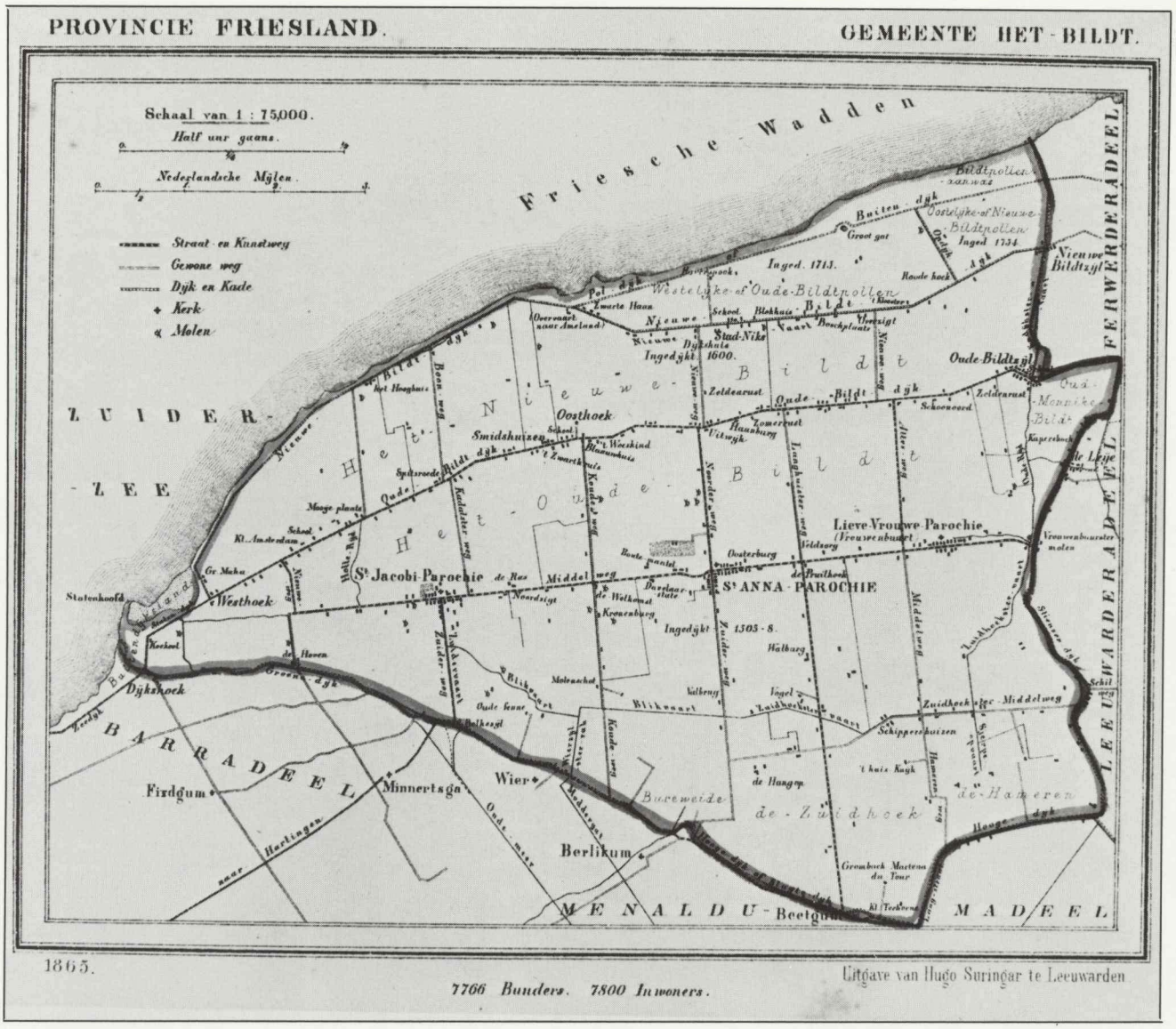

Affb. 5. J. Kuyper, Gemeente-atlas van Nederland, 1866, provincie Friesland, gemeente Het Bildt.

Afb. 6. Topografische en Militaire Kaart van het Koningrijk der Nederlanden, 1973 (facsimile herdruk van 1854), blad 5, fragment.